

Píše Jan Mareš

(E*forum, 06. 06. 2018)

Přestože historické syntézy patří k čtenářsky žádanému žánru, autorsky se řadí k tomu nejnáročnějšímu. Proto objevení se každé další vyvolává zaslouženou pozornost, zejména tehdy, je-li věnována celku tak vnitřně různorodému a dnes až nostalgicky populárnímu, jako byla habsburská monarchie. Dílo ambiciózně nazvané ***The Habsburg Empire: A New History*** (Harvard University Press, 2016) těžko porovnat s jinou syntézou z poslední doby, neboť nezaměňuje komplexní naraci za přehled ani výčet. Srovnat ji snad lze s *Českou společností 1848-1918* Otto Urbana, která však – jak je zjevné už z názvu – se drží převážně v národním rámci. Spíše než extenzivně pojaté a tematicky strukturované řadě *Die Habsburgermonarchie* se podobá obdobnému loňskému počínu *Habsburkové* (Nakladatelství Lidové noviny), jež má k recenzované publikaci patrně nejbliže. Obě si totiž kladou za cíl představit soudobé poznatky a výsledky bádání v ucelené podobě a překonat národní rámce výkladu důrazem na společnost a/nebo stát. Zatímco tuzemský počín zůstává kolektivní monografií, je Judsonova kniha výsledkem dlouholetého úsilí o revizi zažitých výkladů.

Pieter Judson, profesor Evropské univerzity ve Florencii, se bezesporu řadí mezi nejvýznamnější inovátory přístupů k dějinám střední Evropy a je vůdčí postavou tzv. školy národní indifferencie. Svůj věhlas si získal jak svými knihami *Wient brennt!* (1998), *Exclusive Revolutionaries* (1996) a *Guardians of Nation* (2006), v nichž se věnoval revoluci 1848, dějinám německého liberalismu v Rakousku(-Uhersku) a zejména situativnímu podmínění národních identifikací a produkci národního konfliktu jako politické strategie, tak dalšími četnými studiemi na různá témata.

Kniha je koncipována jako polemika s tradičním líčením Rakouska-Uherska jakožto státu, který musel selhat, onoho symbolického „žaláře národů“ – a tedy i výkladu omezeného národním rámcem bez ohledu na to, zda se se jednalo o „vítěze“ či „poražené“ poválečného uspořádání. Do svého středu nestaví kolektivního aktéra – národ –, ale instituci – stát. Ústřední linka výkladu konfrontuje intence habsburských vládců utvářet moderní stát, snahu získávat loajalitu svých podaných/občanů a zachytit, jak na tomto procesu participovali. Živosti a přesvědčivosti výkladu dodává Judsonův vyvážený pohled na všechny oblasti Rakousko-Uherska, který neopomíjí ani uherskou polovinu včetně Dalmácie, ani rakouské oblasti včetně Haliče a Bukoviny.

Impérium jakožto identifikační rámeček a garanta společenského rozvoje Judson sleduje v osmi chronologicky řazených kapitolách. První dvě kapitoly líčí vznik a formování habsburského impéria v raném novověku a osvícenské reformy, jež v rámci hospodářského a kulturního rozvoje venkova nabourávaly aristokratické výsady.

Vyžádaly si vznik moderní byrokracie (založené na meritokratickém principu a přístupné i příslušníkům inteligence) a armády, v dalším výkladu se jim ovšem – ani jakožto exemplárním „místům indiference“ – nijak výrazně nevěnuje. Mentální a právní obrat, jež z poddaných učinil občany, souvisel s představou univerzální práva a rozvojem byrokracie, které mělo překonat regionální, kulturní a religiozni rozdíly a vytvářet loajalitu ke státu namísto k dynastii a stát se základem racionalistického patriotismu.

Ve snaze obnovit svou legitimitu začaly zemské sněmy využívat rétoriky operující s pojmem národ, jehož význam byl ovšem různorodý. Judson identifikuje pět různých způsobů jeho užívání od státního občanství přes elitní politické a historické rámce až po představu, že zemský sněm zastupuje všechny obyvatele země. Sílu imperiálního identifikačního rámce podpořené jak zavedením občanského zákoníku, tak zemskou domobranou dokládá značnou podobností oslav napříč monarchií po Napoleonově porážce. Nicméně pokud Judson dále tvrdí, že síla nacionalismu byla spíše situativní a projevovala se v rámci velkých událostí, jakými byly censy či protesty vůči Badeniho volební reformě, nelze tento argument uplatnit i vůči oslavám během návratu císaře Františka I. z Paříže do Vídně roku 1814, jež se staly manifestací loajality habsburské dynastii?

Třetí kapitolu pokrývající dobu předbřeznovou považuji za jednu z nejzajímavějších. Judson zde polemizuje se starší „studenoválečnou“ historiografií hledající kořeny opožděnosti středovýchodní Evropy právě v tomto období; svůj narativ pak vystavěl obdobně jako řada kritiků teorie totalitarismu: nároky státu zdaleka neodpovídaly sociální realitě. Vůči františkovsko-metternichovskému absolutismu staví obraz právního státu oslabeného stálou finanční krizí, podporující však intenzivně hospodářský růst a rozvoj dopravy (zejména líčení vzniku železniční sítě je velmi zajímavé). Na druhou stranu Judson sdílí jeden z atributů totalitárního dějepisceví – nositelem moci jsou panovníci, formování státu ovlivňují jejich povahy a jejich aparát je označován za „režim“, jehož vnitřní struktura a fungování je zohledněna až s nástupem konstitucionalismu; na členy dynastie, císařský dvůr ani úřednické hierarchie ve výkladu místo nezbylo.

Vzestup veřejné sféry kulminoval v revolucích let 1848–1849. Judson poukazuje na to, že revoluční dění bylo rámováno loajalitou ke státu a dynastii stejně jako snahou napravit byrokratický centralismus, jenž kritizovali sami byrokraté. Participaci na věcech veřejných však pro sebe střežilo měšťanstvo, které se vnímalo jako hlavní beneficent konstituce a zároveň ochránce veřejného pořádku. Přesto volební řády nikdy poté už nedosáhly takového stupně inkuzivity, která umožňovala podílet se na jednání Ústavodárného říšského sněmu i negramotným haličským sedlákům.

Právě zde se Judson vrací k leitmotivu své knihy, jímž je vzájemná závislost mezi imperiálním centralismem a nacionalismem. V následujících kapitolách se věnuje této dvojznačné „constitutive dependency“, kterou nahradil dosavadní výkladový binární model přechodu od etnicity k národnímu hnutí, resp. národu jakožto výrazu moderní,

plně sociálně stratifikované společnosti. Namísto toho kulturu – tedy vedle jazyka a religiozity jeden ze základních atributů etnicity – nahlíží jako významný politický instrument, který umožňoval získávat národním vůdcům klientelu – a tedy i legitimitu – v politickém konfliktu. Přesto druhá část knihy čtenáře příliš nepřekvapí. Judson předkládá veskrze klasický modernizační narativ se všemi klasickými mezníky a tématy (50. léta jako doba ekonomického rozmachu, 60. léta jako doba politického liberalismu, 70. léta jako období vystřízlivění z liberalismu, 80. léta jako období nástupu nacionalismu, rozvoj volebního práva, vznik moderních masových stran, vývoj měst a municipálního volebního práva, ženská otázka atp.; výjimkou je popis civilizační a kolonizační mise Rakouska na Balkán vrcholící anexí Bosny a Hercegoviny) až po první světovou válku. Na nich se snaží doložit, že vzestup nacionalistické politiky se neodehrával na úkor státu, ale díky němu, jeho fiskální slabosti a ochotě naslouchat národním aktivistům, resp. inkorporovat je do politické reprezentace. Škoda, že Judson nezúročuje příklady nasbírané v předchozí knize, které hezky vykreslují spory o „národní državy“ na „jazykové hranici“.

Rozpad monarchie interpretuje jako důsledek ztráty důvěry v právní stát, nastolení vojenské diktatury a trvalého materiálního nedostatku, ovšem otázku po příčinách rychlého kolapsu dlouho budovaného parlamentarismu a zastupitelských struktur si neklade. Rovněž interpretace nástupnických států jako dědiců struktur a problémů impéria není příliš objevná. A tvrzení o (nuceném) připisování národních identit jakožto nástroje k potlačení indiferentních jedinců a komunit se mi zdá příliš odvážné ve srovnání s výkladem Chada Bryanta v *Praze v černém*, který tento trend situuje až do období druhé světové války.

Má-li být kniha argumentem, jak autor deklaruje v úvodu, pak ale – patrně v rámci všeobecné srozumitelnosti – není povětšinou polemikou s konkrétními tvrzeními, ale celou badatelskou tradicí rámovanou kategorií národa. Knihu lze číst též jako zprávu o stavu výzkumu habsburské monarchie, v níž staví na celé řadě prací, včetně disertačních, publikovaných v posledních letech. V tomto ohledu je Judsonova kniha nezpochybitelným přínosem, jež může v době být pro leckterého badatele užitečným rozcestníkem. Na druhou stranu nelze říci, že by tuto roli plnil i vůči české historiografii – Judson necituje ani „klasiky“ (Miroslav Hroch, Jiří Kořalka, Otto Urban) ani „mladé naděje“ (Rudolf Kučera, Jiří Hutečka) české historiografie a omezuje se pouze na několik prací českých historiků publikovaných zejména v němčině. Nicméně mějme na paměti, že kniha slouží oběma čtenářstvům zároveň, čemuž odpovídá i vybroušený anglosaský styl, který se nezdržuje s definicemi pojmů, přesto zůstává průzračným, skvěle čitelným a do poslední stránky drží čtenáře v napětí – ačkoliv konec habsburské monarchie je všem dobře znám.

Peter M. Judson: *The Habsburg Empire: A New History*. Harvard University Press, 2016, 592 S.